

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.178.13>

Data przesłania artykułu: 7.07.2022

Data akceptacji artykułu: 9.03.2023

YAROSLAV POLISHCHUK

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Polska

(Adam Mickiewicz University in Poznań, Poland)

Європейська ідея та національна ідентичність в українській літературі кінця ХІХ – початку ХХ століття

The European idea and national identity in Ukrainian literature at the turn of the 19th and 20th centuries

Abstract

The article presents the process of modernization of Ukrainian literature at the turn of the 19th and 20th centuries. On the one hand, the author analyzes the adaptation of the European idea and culture to Ukrainian realities, on the other hand, the evolution of nationalism reaching its maturity phase is observed in the text. This is evidenced by the declarations and programs published in such magazines as *Ukrain'ska Khata* [Ukrainian Hut] during the years 1909–1914, especially by the articles of Mykola Yevshan and Andriy Tovkachevsky. The discussions that took place during that period were particularly significant in establishing the direction for the development of national culture. Ukrainian literature acquires the features of cultural openness and dialogue, which are clearly illustrated by the works of its prominent authors such as Ivan Franko, Lesia Ukrainka, Mykhailo Kotsiubynsky, Olha Kobylianska, Ahatanhel Krymsky.

Keywords: modernism, nationalism, culture, literature, national tradition

Idea europejska a tożsamość narodowa w literaturze ukraińskiej przełomu ХІХ i ХХ wieku

Streszczenie

W artykule został ukazany proces modernizacji literatury ukraińskiej w końcu ХІХ i na początku ХХ wieku. Autor z jednej strony obserwuje adaptację idei Europy oraz przyswojenie

europiejskiego modelu kulturowego na gruncie, z drugiej zaś ewolucję nacjonalizmu wchodzącego w fazę dojrzałości. Świadczą o tym deklaracje i programy ogłoszone na łamach czasopisma *Ukraińska Chata* (*Українська хата*, 1909–1914), zwłaszcza artykuły autorstwa Mykoły Jewszana oraz Andrija Towkaczewskiego. Na szczególną uwagę zasługują prowadzone wówczas dyskusje, w wyniku których wytyczane są drogi rozwoju narodowej kultury. Literatura ukraińska przyswaja cechy otwartości kulturowej oraz dialogiczności, co dobitnie udowadnia twórczość jej wybitnych autorów, takich jak Iwan Franko, Łesia Ukrainka, Mychajło Kociubyński, Olga Kobyłańska czy Agatanheł Krymski.

Słowa kluczowe: modernizm, nacjonalizm, kultura, literatura, narodowa tradycja

Вступ

Теоретичне осмислення європейської ідеї засвідчує певну динаміку (Weller, 2021). Раніше цю ідею застосовували головно щодо західноєвропейських культур, національна ідентифікація яких у XIX ст. відбувалася через зіставлення зі спільноєвропейською спадщиною (Fendler, Wittlinger, 1999). Проте останнім часом усе більше дослідницький інтерес сягає Східної Європи: привід до нової дискусії про європейськість дав Ларі Вульф своєю відомою книжкою (Wolff, 1994), а найбільшою мірою — цивілізаційно-культурна емансипація Східної Європи, що активно відбувається після упадку комунізму в цій частині континенту. Така тенденція відчутна і в українській гуманістиці: проблема європейської ідентичності поставлена в низці важливих праць, присвячених українському модернізму (Павличко, 1999; Шумило, 2003; Гундорова, 2009; Ткаченко, 2010). З огляду на активну інтеграцію сучасної України в європейський культурний простір потреба таких досліджень тільки зростає, їх необхідно всіляко розбудовувати.

Мета статті — з'ясувати діалектичну єдність двох понять, що означають європейську та національну ідеї. Прагнемо показати, як європеїзація української літератури на межі XIX–XX століть спонукає до радикального переосмислення національної ідентичності. Цей процес триває впродовж усього періоду; він характеризується як публікацією новаторських літературних текстів, так і гострими дискусіями в середовищі українських інтелектуалів.

I. Європа зблизька

Наріжною проблемою, яку найактивніше дискутовано в означеному вище контексті, став розрив поміж європейською ідеєю та національною ідеологією, поміж модерном і традицією, прагненням оновлення та вірністю традиційному образу українства. На початку XX століття українська національна ідея зазнає істотних коректив. Якщо брати за основу відому теорію націй Е. Д. Сміта, варто зауважити, що тогочасна політична та культур-

на ситуація мала перехідний і нестабільний характер. Процес становлення української нації не вписується в типову модель, описану Е. Смітом. Якщо в формуванні націй Західної Європи провідними чинниками були закон та право, що інтегрують суспільство, то в Україні вирішальне значення мали інші фактори: на творення символічної спільноти мали вплив звичаї, традиції, словесність, культурно-історична пам'ять (Сміт, 1994; Рябчук, 2019). Це пояснює факт, що особливу вагу в утвердженні національного інтересу надавали художній літературі, всіляко підкреслюючи її громадянсько-патріотичну місію (Матвіїшин, 2009; Забужко, 1993).

На протилежному боці національно-патріотичного обов'язку лежав принцип свободи творчості, що вже дав блискучі плоди в культурах сусідніх народів. Проте ця свобода силою свого впливу на індивідуальний вибір художника відривала від національного коріння, стимулювала до творчих пошуків на широкому полі загальнолюдської культури. Так народжується колізія національного ґрунту та безґрунтяства, що є синонімом європейської відкритості та космополітизму. У межах такої колізії відбуваються гострі суперечки письменників-інтелектуалів: характерно, що, засигналізуючи актуальну проблему, вони не переведуться ні в 20-х роках ХХ століття, коли прозвучить гасло Миколи Хвильового *Європа чи Провіта*, ні в 60-х, на що вказує програмна стаття Євгена Сверстюка *Шістдесятники і Захід*, ані в добу Незалежності (Нnatiuk, 2003). Про стратегічну важливість дилеми національного та європейського чинників образно й переконливо писав свого часу Юрій Шерех (Шевельов):

Уже на початку нашого сторіччя, коли все ще так мирно дрімало на поверхні людського життя, ще не запалали вогні спалюваних міст і не розгулялися смерчі, що зривають людей з місця і несуть їх не знати куди в шквалі гарячого піску-очейда, — уже тоді українське письменництво поставило проблему безґрунтяства, і за це ми йому вдячні і шануємо його. В суті речі весь перехід від того, що звать «народницьким» або «етнографічним» періодом нашої літератури, до нового етапу її розвитку був переходом від літератури, приліпленої до свого ґрунту, як біла хатка до чорноземлі, — до літератури, відірваної від свого ґрунту і спраглої віднайти його. Виявом цього було і звернення до світової тематики, і занурення в душевні глибини героїв, і настрої тоді ще неясної і туманної, але вже не «громадської», а якоїсь зовсім іншої, незрозумілої, незнайомої, але наявної туги й розпуки. Від ідилії білої хатки, від простолінійної, море по коліна, лицарськості козака-нетяги література вирушила в море тьми, де гойдався якийсь неокреслений смуток, де, правда, ще не було гурагану, але його передчуттям бринів якийсь незрозумілий «*valse mélancolique*», де прощався селянин зі своїм селом перед камінним хрестом, де носилися якісь «*fatae morganae*». Тоді постало нове почуття: туги за безґрунтям (Шевельов, 1998, с. 392).

Прихильники традиційного погляду на національне питання нерідко не розуміли потреби відкритості на інші культури, що стала провідною ознакою європейськості. Вони мали за плечима дуже вразливий досвід колоніального виживання й добре засвоїли тактику дій в умовах імперського тиску й тотальної асиміляції. Протиставитись цим руйнівним процесам можна

було тільки через дистанціювання від імперського центру, а значить — і від тих загальноцивілізаційних благ, які йшли за посередництвом того центру. Інша тактика — настанова на відкритість та вихід зі штучного загумінка — стала ознакою культурної, а також політичної емансипації українського руху. „Якщо українськість у народників часто виступає синонімом культурної ізоляції, то «Європа» є символом вільнішого й різноманітнішого культурного розвитку” (Павличко, 1999, с. 41). Ідеї модернізації, проникаючи в товщу національного руху, водночас руйнували старі перепони, які здавалися нездоланими. Заслугою раннього модернізму є передусім ініціювання культурного діалогу, що став початком незворотного процесу інтеграції в модерну європейську культуру (Korniejenko, 1998, s. 71). Однак поділ на прихильників та опонентів модернізації, а також затяті суперечки представників цих таборів стали оголеним нервом у рамках передреволюційного періоду. Принципове служіння українському письменству, вірність йому (в умовах неможливості вільно публікувати свої твори на батьківщині), а понад те — вимогливе ставлення до естетичних засад творчості, орієнтація на модерну європейську культуру, прагнення до самовдосконалення — усе це свідчить про поступове формування свідомості національної еліти свого часу. Марко Павлишин стверджує:

Культурні паралелі й перегуки кінця XIX і початку XX століть показують, що — принаймні у випадку України — розвиток національної літератури був також долученням до Європи. Представники українського літературного процесу орієнтувалися на норми «справжньої» Європи, чи то через свідомий вибір, чи через несвідоме пристосування до європейського культурного середовища. [...] З цього можна зробити висновок, що створення української модерної літератури як *європейської* є частиною того ж процесу, що й формування модерної української національної ідентичності як європейської (Павлишин 2013, с. 57).

У свідомості нової формації української інтелігенції ідеї національної та європейської тотожності однаково важливі, вони створюють властиву дихотомію самоідентифікації, що власне визволяється з-під впливу накинutoї згори моделі колоніальної меншовартості (Забужко, 1993; Шумило, 2003; Можејко, 1999). Один із лідерів молодого покоління, критик і есеїст Микола Євшан, розглядаючи рідне письменство в зіставленні з іншими літературами, пише про потребу вироблення нової формули ідентичності, яка, з одного боку, враховувала б посилення взаємовпливів різних культур у сучасному світі, а з іншого, — дігнувала б рівновагу чужого та власного:

Взаємні їх впливи на себе стали в останні часи такі могутні, що треба з ними числитися серйозно, коли приходиться робити баланс національної літератури. Тим більше нам, українцям, годі далі протестувати в житті в і літературі, обмежуючи себе задалегідь від всяких чужих впливів... Треба би всяке явище культури міряти нам не лише своєю домашньою міркою, міркою всяких умовностей національного життя, але прикладати до нього трошки й наші домагання і більше строгу європейську оцінку. Але з другого боку, треба ствердити, що всі майже наші екскурсії в «Європу» бу-

ли нещасливі та схиблені. Ми або губилися там цілком, або, коли вертали назад, то не з чимсь дійсно цінним, а більше з відпадками багатого стола і старалися себе вмовити, що се дійсна «Європа», дійсна культура, куди багатша від нашої «питомої»! В обох випадках, очевидно, ми виходили якнайгірше (Євшан, 1998б, с. 311).

II. Дискусійне напруження

Ознакою переломного часу стали інтенсивні та різнопланові дискусії про шляхи розвитку національної культури, які велися в середовищі творчої інтелігенції наприкінці XIX та на початку XX століття. Засновки дискусійного напруження помітні вже в знаковій полеміці Михайла Драгоманова (Українця) та Бориса Грінченка (П. Вартового), що була розгорнута на сторінках газети *Буковина* в 1892–1893 роках. У виступах чільних представників тогочасної думки набули конкретних означень різні формули ідентичності, які вироблялися під впливом зіставлень та ототожнення себе з іншими, зокрема з російською культурою, що в умовах колоніального поневолення стала своєрідним дзеркалом для української національної ідеї (Грінченко — Драгоманов, 1994). Подальші дискусії стосувалися ідейних засад творчості, хоча, по суті, виходили з усвідомлення традиційної чи модернізованої моделі національної культури. Із різною дозою гостроти подібні проблеми були предметом обговорення в полеміці Миколи Вороного з Іваном Франком (1900–1901), Сергія Єфремова з молодими (1902), Івана Франка з поетами Молодої Музи (1906) тощо. У цих публічних діалогах незмінно виникала дилема загумінкового, що відповідав підневільному станові українців у Російській імперії, або відкритого європейського розвитку.

Гостру полеміку викликали на той час два аспекти в межах окресленої проблематики: 1) культурного статусу українства та поточних його завдань, 2) перспектив та шляхів розвитку в майбутньому. Це оприявнювало та поглиблювало відмінності поміж прихильниками традиційного народництва просвітянського штибу та революційних ідеологій, між прихильниками культурної автономії та прибічниками політичної ідеї, а також між галичанами та наддніпрянцями, що по-різному уявляли собі майбутнє України, спираючись відповідно чи то на політичний досвід Австро-Угорщини, чи то Російської імперії.

Потрібно було певного часу, щоб відділити поверхові впливи європейської моди від упливів істотних та продуктивних. Якщо в останнє десятиліття XIX ст. відбувається перше наближення до європейського модерну, що зокрема втілюється в адаптацію на національному ґрунті декадентських ідей, мотивів та відповідних образів (Гундорова, 1995; Поліщук, 2002; Ткаченко, 2010), то вже на початку нового віку здобуває популярність сецесійний стиль, що своєрідно врівноважує емоційні крайнощі або уникає їх через

декорування та естетизацію (Matusiak, 2006). Новаторство провідних українських письменників починає адекватно оцінювати українська критика; що правда, нерідко після того, як ці таланти визнають неукраїнські авторитети, як-от у випадку Василя Стефаника чи Ольги Кобилянської. Консервативні засади українського націоналізму, наставленого на ізоляцію та захист від впливів іззовні, все-таки міцно даються взнаки. Досить гостро цю тенденцію висміював Микола Євшан. На його думку, поверхове захоплення європейськими впливами проявлялося у двох стереотипах, репрезентантів яких критик називає „яничарами” та „просвітителями”. Одні легко переймають чуже без огляду на його придатність для власних потреб, тоді як інші керуються загальною просвітницькою настановою:

З одного боку, наші «яничари» втратили вповні розуміння народної душі і літератури, навчилися гулювати на своїх Коцюбинських, Стефаників, Українок чи Кобилянських як на провінціалів, протиставляючи їм елегантність якого-небудь сутеринового літератора з «Європи», а з другого ж боку, наші «просвітители» насильно почали імпортувати чужу тандиту, не уміючи орієнтуватися серед дійсно цінних здобутків західної культури, та вмовляли публіку, що се «перший сорт». А взагалі, для одних і для других українська література була панною в «короткій суконці». Хочаби зробити її дозрілою, надягнути їй «довгу суконку», вони робили її тільки рафінованою, учили її всяких штук з літературного «півсвітка» Європи (Євшан, 19986, с. 311).

Традиційне уявлення, що будувалося на визнання української культури в контексті минулого, репрезентованого старовинними піснями та історичними легендами про козаччину, на початку нового століття уже не могло задовольнити українських інтелектуалів. Його треба було докорінно переглянути й переосмислити, аби відкрити нові горизонти для національної ідеї. Безпечно, значення художньої літератури в цьому процесі було дуже важливим, адже саме письменство упродовж усього XIX століття лишалося основним фактором національної консолідації.

Принципової важливості набуває процес відкривання на різноманітні європейські контексти. Європейська тема поступово стає домінантою в українських дискусіях XIX ст. про природу відмінності України від Росії, як указує Роман Шпорлюк (Шпорлюк, 2016, с. 358).

Отже, європейський вплив варто пов'язувати не з розмиванням національної традиції, а з намаганням її успішно підбудувати. На помезів'ї століть склалися певні умови для зміни уявлень про національну спільноту, що особливо виразно проявляється після 1905 року, коли тиск царської цензури в суспільному житті був дещо послаблений та з'явилися нові культурні інституції, що репрезентували національну справу (Михутина, 2003, с. 95–96). Така модернізація була внутрішньою потребою українства, яку, щоправда, тогочасна еліта недооцінювала, дотримуючись традиційних поглядів про сакральну єдність народу (Михутина, 2003, с. 252). Не меншою мірою вона була зумовлена зовнішнім тиском — імперською політикою

Росії, що активно асимілювала українців. Тому на порядок денний виходить поняття „новітньої нації” (Сміт, 2010, с. 236), яке стає завданням для реалізації молодому поколінню української інтелігенції цього періоду.

У масштабі нових викликів доктрина громадянського „служіння” літератури все частіше наражається на критику, зокрема з боку молодих adeptів національного мистецтва. Один із них, популярний культурник-публіцист нової генерації Андрій Товкачевський на сторінках журналу *Українська хата* (1911) пише про народницьку концепцію літератури відверто критично, наводячи численні аргументи щодо її неспроможності. Він чітко розділяє зміст самого гасла громадянської відповідальності мистецтва та практику літературної творчості як властивого ремесла, що його сучасники сприймали за важливий чинник утвердження національної справи, без огляду на естетичну цінність самої творчості. А. Товкачевський так означає свою позицію в актуальній для його часу полеміці щодо завдань літератури:

«Громадське слугування» письменства розуміють не як провідну ідею літератури певного періоду, а як певний *категоричний імператив*, поставлений громадянством письменникові і літературі, як *критерій* етичної вартості письменника як особи і літературного твору як твору мистецтва. Опираючись на цей принцип, від художника *вимагають*, щоб він *служив* народові, а від літератури — щоб вона задовольняла *реальні потреби* народу. Таким чином *художню* вартість письменника міряють *етичною* міркою, і *художню* вартість твору — *користю*. Через те, що етика нашого громадянства теж міряється користю, можна сказати, що у відношенні до письменства наше громадянство тримається грубо утилітарного принципу. Користь не в широкому розумінні цього слова, а в його звичайнім, буденнім значенні — от вся літературна етика й естетика нашого громадянства (Товкачевський, 1912, с. 418–419).

Отже, у суперечках щодо завдання мистецтва було досягнуто певного консенсусу. З одного боку, засада громадянського обов'язку як завдання творчості була піддана критичній ревізії, зокрема молодими письменниками, що орієнтувалися на новітнє європейське письменство. З іншого боку, радикальна практика звільнення автора від суспільної заангажованості, занурення в тонкі психологічні колізії, зокрема в афетивну сферу психіки (а це вповні виявилось в захопленні деканансом) також мала обмежене коло прихильників.

III. Окцидент і Орієнт

Говорячи про європейський вплив, маємо на увазі широке значення цього поняття. Ідея Європи слугує для молоді української літератури причиною й викликом. Вона вабить передусім тим, що дає перспективу культурної відкритості. І ця відкритість означає не тільки захоплення Заходом (Окцидентом), а й зростаюче зацікавлення Сходом (Орієнтом). Письменником і культурником нової формації, який органічно втілює в своїй діяльності ці

два вектори, є Агатангел Кримський. Його приклад є свідченням вибору оптимального шляху модернізації, коли немає радикального розриву з традицією, проте є пошук у сфері екзотичного — того, що раніше було маргіналізоване та не бралось до уваги, хоча може стати важливим елементом національної культури. Модерний характер літературної творчості цього письменника виразно проявився в інтересі до найновіших тем та течій західної творчої думки. Справді, А. Кримський, як зазначала Соломія Павличко, найглибше відчув, пережив та втілював трендові європейські ідеї того часу — „дисгармонію людської душі, її діонісійство, декадентський гедонізм, екзотичні пристрасті” (Павличко, 2001, с. 46).

Поза тим, видатний масштаб його творчої особистості, енциклопедична обізнаність, досконале знання численних мов та культур — усе це творило той властивий контекст творчої уяви, у якому різні впливи урівнювались та співвідносились із власними творчими інтенціями. А позаяк А. Кримський, незважаючи на активність у літературно-громадському житті, не вважав себе письменником та мав певні застереження щодо власної творчості, йому вдавалося дистанціюватися від поверхової моди та уникати відвертої наслідувальності. На відміну від, скажімо, поетів Молодої Музи, він не імітував декадентську манеру, а спробував виразити психологічне підґрунтя популярних настроїв розпачу та апокаліпсису (Ткаченко, 2002; Ткаченко, 2010; Пастух, 2013).

Позиція письменника була доволі своєрідною, що нерідко дивувало сучасників. Поняття європейськості він трактував широко, включаючи до нього не тільки західні впливи, а й східні. Численні переклади та переспіви зі східних мов у збірці *Пальмове гілля* (1901, 1908) характерно збагачують українську лірику екзотичними мотивами та нюансами переживань ліричного суб'єкта. В адаптації популярних на той час декадентських настроїв А. Кримський більш оригінальний, ніж багато хто з його сучасників. Саме цю оригінальність цінував Микола Євшан, який високо ставив його талант на тлі тектонічних змін, що відбувалися з емансипацією мистецтва:

З усіх українських поетів А. Кримський чи не найбільше наближується до типу т. зв. *модерного поета*. Розумію тут не звуження сфери діяння творчості, яке знаходимо скрізь у модерних поетів. Сучасна поезія далека від тої старинної поезії, що була могутньою зброєю в боротьбі за свободу, мовою, якою писано та виголошувано закони для народу. [...] Творці теперішні заховалися далеко від життя, поезія їх стала виразом тільки їх приватних почувань. [...] Кримський напевно відчуває те, що як український поет повинен зачеркнути своїй творчості далеко ширшу сферу; відчуває те, пробує навіть не раз ударити в таку струну, що зрозуміла всім, але то лиш проби, і поза них іти поет не може, не має сил (Євшан, 1998а, с. 194–195).

У поезії А. Кримський принципово (без позерства, з усвідомленням всієї ваги літературної традиції в широкому значенні слова) відстоює автономність творчої особистості та її право до вираження широкої гами людських

почуттів і емоцій. Попри применшувальний тон автокоментарів, як-от у передмові до збірки *Пальмове гілля*, де ніби виправдовується, говорячи про песимістичні та психопатичні настрої книжки, він свідомий оригінальності та свіжості тих образів, які впроваджує в українську літературу. Те, що інші декларують із викликом, цей автор формулює делікатно, проте доволі чітко. Його властиве кредо, висловлене у вірші *Поезіє! Супутнице моя...* звучить як освідчення самоцінності та внутрішньої цільності творчості (Українське слово, 2001, с. 717).

Новаторство роману *Андрій Лаговський* (1905) добре вписується в еволюцію інтелектуального роману ХХ століття, причому в цьому процесі Агатагела Кримського треба вважати справжнім предтечею: його персонажі принципово протиставлені героям позитивної програми ХІХ століття (включно з протагоністом Франкових *Перехресних стежок*), вони зосереджені на незаангажованій рефлексії світу. Декадентський дискурс дістав у романі органічне вираження: недаремно так багато було сказано про автобіографічність твору (Павличко, 2001; Пастух, 2013). Інтелігенти А. Кримського переживають психологічні розлади та девіації, фіксуючи увагу на власних відчуттях: така їхня щирість не може не викликати емпатію читача, незважаючи на те, що мовних засобів для вираження психічних процесів авторові явно бракує.

Висновки

На межі століть гостро постало питання європейської орієнтації української літератури, що свідчить про стан зміцнення українства та переходу до більш зрілої фази розвитку. На зміну народницько-просвітницькій ідеології приходить ліберальна доктрина культурної відкритості, що спонукає молоді сили шукати опертя поза межами традиційного українського світу, спрагло засвоювати уроки європейської інтелектуальної творчості, зокрема орієнтуватися на модерну думку з усіма її парадоксами та контрверсійними ідеями. Це одна з ознак переходу від консервативної моделі нації ХІХ ст., що цілеспрямовано працює над архівізацією культурної традиції поневоленого та асимільованого народу, до моделі модерної, що створює не лише культурне, а й політичне підґрунтя нації, дбаючи не так про минуле, як про сучасність та перспективу розвитку (Рябчук, 2019, с. 48).

Утвердження цієї нової моделі відбувається в атмосфері бурхливих та гострих дискусій, що характеризують публічний простір і виявляються на сторінках періодичних видань, альманахів, а також у приватному листуванні багатьох діячів. Ці дискусії, розпочаті ще в 1881–1893 роках Михайлом Драгомановим та Борисом Грінченком, продовжуються на межі століть, а в публікаціях 1909–1911 років, у виступах провідних критиків журналу *Українська хата* осягають стан зрілості та виваженості. У статтях Миколи Євшана

та Андрія Товкачевського виразно поставлені акценти визнання європейської орієнтації при одночасному збереженні національної самобутності та плеканні її. Ішлося не про поверхову європеїзацію як сезонну моду, проявів якої в українській літературі не бракувало, а органічне засвоєння здобутків європейської культури, зокрема епохи модерну.

Культурна відкритість українського письменства проявилася у звільненні від зосередженості винятково на проблемах етнічно-культурного порядку, в подоланні стану специфічної колоніальної ізоляції, а також у зацікавленні широкою гамою тем та образів, що розбудовували культурний горизонт українства як ушир (пізнання сусідніх, а також інших, екзотичних культур), так і вглиб (пізнання всесвітньої історії, міфологій, прилучення до світових скарбів). Цей шлях успішно освоювали провідні письменники — Іван Франко, Леся Українка, Михайло Коцюбинський, Ольга Кобилянська, Агатангел Кримський та ін. Вони забезпечили вихід українського письменства з тісного загумінка, його авторитетність також для неукраїнського читача. Українська література ставала предметом своєрідного культурного трансферу, що було принципово важливим для свого часу. Без означеного в статті ідеологічного та естетичного перелому їй не вдалося б досягнути такого успіху.

Бібліографія

- Грінченко, Б., Драгоманов, М. (1994). *Діалоги про українську національну справу*. Упор. А. Жуковський. Київ: Інститут української археографії НАН України [Hrinchenko, B., Drahomanov, M. (1994). *Dialohy pro ukraïns'ku natsional'nu spravu*. Upor. A. Zhukovs'kyu. Kyïv: Instytut ukraïns'koyi arkhеоhrafiiyî NAN Ukraïny].
- Гундорова, Т. (1995). Проза А. Кримського і декадентство в українській літературі. *Дивослово, 1*, с. 15–20 [Hundorova, T. (1995). Proza A. Kryms'koho i dekadentstvo v ukraïns'kiy literaturi. *Dyvoslovo, 1*, s. 15–20].
- Гундорова, Т. (2009). *ПроЯвлення слова. Дискурсія раннього українського модернізму: постмодерна інтерпретація*. Вид. друге, пер. та доп. Київ: Критика [Hundorova, T. (2009). *ProYAvlennya slova. Dyskursiya rann'oho ukraïns'koho modernizmu: postmoderna interpretatsiya*. Vyd. druhe, per. ta dop. Kyïv: Krytyka].
- Євшан, М. (1998а). Агатангел Кримський. В: Євшан, М. *Критика. Літературознавство. Естетика*. Упор., передмова та прим. Н. Шумило (с. 194–199). Київ: Основи [Yevshan, M. (1998a). Ahatangel Kryms'kyu. V: Yevshan, M. *Krytyka. Literaturoznavstvo. Estetyka*. Upor., per., prym. N. Shumylo (s. 194–199). Kyïv: Osnovy].
- Євшан, М. (1998б). Сучасна польська література та її вплив на нашу. В: Євшан, М. *Критика. Літературознавство. Естетика*. Упор., передмова та прим. Н. Шумило (с. 307–313). Київ: Основи [Yevshan, M. (1998b) Suchasna pol's'ka literatura ta yiyi vplyv na nashu. V: Yevshan, M. *Krytyka. Literaturoznavstvo. Estetyka*. Upor., per., prym. N. Shumylo (s. 307–313). Kyïv: Osnovy].
- Забужко, О. (1993). *Філософія української ідеї та європейський контекст*. Київ: Основи [Zabuzhko, O. (1993). *Filosofiya ukraïns'koyi ideyi ta yevropeys'kyi kontekst*. Kyïv: Osnovy].
- Матвійшин, В. (2009). *Український літературний європеїзм*. Київ: Академія [Matviyishyn, V. (2009). *Ukraïns'kyu literaturnyy yevropeyzm*. Kyïv: Akademiya].

- Михутина, И. В. (2003). *Украинский вопрос в России (конец XIX – начало XX века)*. Москва: Институт славяноведения РАН [Mikhutina, I. V. (2003). *Ukrainskiy vopros v Rossii (konets XIX – nachalo XX veka)*. Moskva: Institut slavianovedenia RAN].
- Павличко, С. (1999). *Дискурс модернізму в українській літературі*. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: Либідь [Pavlychko, S. (1999). *Dyskurs modernizmu v ukrayins'kiy literaturi*. 2-e vyd. Kyuyiv: Osnovu].
- Павличко, С. (2001). *Націоналізм. Сексуальність. Орієнталізм. Складний світ Агатангела Кримського*. 2-е вид. Київ: Основи [Pavlychko, S. (2001). *Natsionalizm. Seksualnist'. Oriyentalizm. Skladnyy svit Ahatanhela Kryms'koho*, 2-e vyd. Kyuyiv: Osnovu].
- Павлишин, М. (2013). *Література, нація і модернізм*. Львів: ЦГД; Київ: Смолоскип (Серія „Університетські діалоги”) [Pavlyshyn, M. (2013). *Literatura, natsiya i modernist'*. L'viv TsHD; Kyuyiv: Smoloskyp (Seriya „Universytets'ki dialohy”)].
- Пастух, Б. (2013). Роман Агатангела Кримського „Андрій Лаговський” як „історія хвороби”. *Слово і Час*, 5, с. 64–69 [Pastukh, B. (2013). Roman Ahatanhela Kryms'koho „Andriy Lahovs'kyu” yak „istoriya khvoroby”. *Slovo i Chas*, 5, s. 64–69].
- Поліщук, Я. (2002). Естетичний досвід декадансу (аспекти модальності й моди). *Слово і Час*, 4, с. 20–26 [Polishchuk Ya. (2002). Estetychnyy dosvid dekadansu (aspekty modal'nosti i mody). *Slovo i Chas*, 4, s. 20–26].
- Рябчук, М. (2019). *Долання амбівалентності. Дихотомія української національної ідентичності — історичні причини та політичні наслідки*. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України [Ryabchuk, M. (2019). *Dolannya ambivalentnosti. Dykhotomiya ukrayins'koyi natsional'noyi identychnosti — istorychni prychny ta politychni naslidky*. Kyuyiv: ІПіЕНД НАН UKrayiny].
- Сміт, Е. Д. (1994). *Національна ідентичність*. Пер. з англ. П. Тарашчука. Київ: Основи [Smit, E. D. (1994). *Natsional'na identychnist'*. Per. z angl. P. Tarashchuka. Kyuyiv: Osnovu].
- Сміт, Е. Д. (2010). *Культурні основи нації. Ієрархія, заповіт і республіка*. Пер. з англ. П. Тарашчука. Київ: Темпора [Smit, E. D. (2010). *Kulturni osnovy natsiy. Iyerarkhiya, zapovit i respublika*. Per. z angl. P. Tarashchuka. Kyuyiv: Osnovu].
- Ткаченко, Р. (2002). „Андрій Лаговський” — покутний шлях декадента. *Слово і Час*, 8, с. 68–73 [Tkachenko, R. (2002). „Andriy Lahovs'kyu”: pokutnyy shlahk dekadenta. *Slovo i Chas*, 8, s. 68–73].
- Ткаченко, Р. (2010). *Поклик Химери: декаданс в українській літературі кінця XIX – початку XX ст.* Київ: Книга [Tkachenko, R. (2010). *Poklyk Khymery: dekadans v ukrayins'kiy literaturi kintsya XIX – pochatku XX st.* Kyuyiv: Knyha].
- Товкачевський, А. (1911). *Утопія і дійсність: до характеристики української інтелігенції*. Київ [Tovkachevskiy, A. (1911). *Utopiya i diysnist': do kharakterystyky ukrayins'koyi inteligentsiyi*. Kyuyiv].
- Українське слово. (2001). Кн. 1: *Культурно-історична епоха модернізму*. Упор. В. Яременко. Київ: Аконіт [Ukrayins'ke Slovo. (2001). Кн. 1: *Kulturno-istorychna epokha modernizmu*. Upor. V. Yaremenko. Kyuyiv: Akonit].
- Шерех, Ю. (1998). Від Коцюбинського до Росселіні, від Росселіні до Коцюбинського. В: Шерех, Ю. *Пороги і заборіжжя*. Т. 1 (с. 390–397). Харків: Фоліо [Sherekh, Yu. (1998). Vid Kotsiubyns'koho do Roselini, vid Roselini do Kotsiubyn'koho. V: Sherekh, Yu. *Porohy i zaporizhzhia*. Т. 1 (s. 390–397). Kharkiv: Folio].
- Шпорлюк, Р. (2016). *Формування модерних націй: Україна — Росія — Польща*. Пер. з англ. Г. Касьянова та ін. Вид. 2-е. Київ: Дух і Літера [Shporluik, R. (2016). *Formuvannya modernykh natsiy: Ukrayina — Rosiya — Polshcha*. Per. z angl. H. Kasyanova ta in. Vyd. 2. Kyuyiv: Dukh i Litera].
- Шумило, Н. (2003). *Під знаком національної самобутності: Українська художня проза та літературна критика кінця XIX – початку XX ст.* Київ: Задруга [Shumylo, N. (2003). *Pid*

znakom natsional'noyi samobutnosti: Ukrayins'ka khudozhnya proza ta literaturna krytyka kintsya XIX – pochatku XX st. Kyiv: Zadruha].

- Fendler, S., Wittlinger, R. (ред.). (1999). *The Idea of Europe in Literature*. Houndmills – Hampshire – New York: Palgrave Macmillan.
- Hnatiuk, O. (2003). *Pożegnanie z imperium. Ukraińskie dyskusje o tożsamości*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Korniejenko, A. (1998). *Ukraiński modernizm. Próba periodyzacji procesu historycznoliterckiego*. Kraków: Universitas.
- Matusiak, A. (2006). *W kręgu secesji ukraińskiej. Wybrane problemy poetyki twórczości pisarzy „Młodej Muzy”*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Możejko, E. (1999). Modernizm literacki: niejasność terminu i dychotomia kierunku. B: *Modernizm a literatury narodowe*. E. Łoch (ред.). Lublin: Wyd-wo UMCS, c. 9–25.
- Weller, S. (2021). *The Idea of Europe. A Critical History*. Cambridge University Press, 2021.
- Wolff, L. (1994). *Inventing Eastern Europe: the map of civilization on the mind of the enlightenment*. Stanford: Stanford University Press.